

РАННІ СВІТИЛЬНИКИ З ОЛЬВІЇ (VI—V ст. до н. е.)

Подано основні типи світильників з Ольвії архаїчного та ранньокласичного часу.

Ключові слова: Ольвія, архаїчний період, класичний період, світильники.

У давнину глиняні світильники належали до предметів щоденного вжитку, і їх виробляли в значній кількості. Початок масового виробництва освітлювального приладдя припадає на VII ст. до н. е. (Журавлев 2007, с. 17), тож цілі зразки чи їхні фрагменти постійно знаходять при розкопках античних поселень та особливо некрополів. Техніка виготовлення та форма світильників змінювалися з часом, що помітно при зіставленні місцевих виробів і довізних. Такі зміни роблять цю категорію матеріальної культури надійним хроноіндикатором. Разом з тим за довізними світильниками можна також дослідити торговельні зв'язки периферії із центрами античного світу. Та попри таку важливість цієї категорії речей її виокремлення з-поміж решти керамічного матеріалу, здобутого в Ольвії, досі не було здійснене належним чином.

Та й загалом підсумкових статей, а тим паче монографій чи спеціальних досліджень, націлених на виділення світильників як категорії довізного товару або місцевого керамічного виробництва, вкрай мало. Звичайно, в дослідженнях, присвячених матеріальній культурі міст Північного та Північно-Західного Причорномор'я, тим чи іншим чином згадуються світильники, однак це передовсім звіти про розкопки, особливо некрополів. У роботах такого роду (Козуб 1974, с. 106—107; Брашинський 1980, с. 75—76; Онайко 1980, с. 90—91), як правило, подано мінімальний опис освітлювальних приладів і фото їх чи малюнок. Іноді світильники подано лише в каталогах кераміки або як окремі ілюстрації серед загального переліку знахідок навіть без згадок у тексті (Самойлова 1988, рис. 13; Кутайсов 1992, с. 114). Тож і нині основоположною роботою по світильниках є монографія О.Ф. Вальдгауера початку 20 ст. (Вальдгауер 1914). Звичайно, слід відзначити спеціальні праці, присвячені раннім світильникам загаданого ареалу, зокрема

статті Д.В. Журавльова про такі вироби з Березані (Журавлев 2003) та Херсонеса (Журавлев 2005) і серію публікацій про знахідки з Боспору (Журавлев 2002; 2004; 2007), а також статтю В.С. Забеліної про глиняні світильники з Пантикапею (Забеліна 1992).

Спіраючись на детальну типологію, розроблену Д.В. Журавльовим, як найновішу та найповнішу ми опрацювали серію ранніх світильників із Ольвії пізньоархаїчного—ранньокласичного часу (VI—V ст. до н. е.) та зробили спробу виділити основні їх типи, а також розмежувати довізні екземпляри та місцевого виробництва¹.

Каталог основних типів світильників

1. Світильник відкритий дворіжковий із втулкою (рис. 1, 1). Ріжки заокругленої форми, закіптявлені. В центрі денця низька конічна втулка. Плічка дещо скошені до центру вмістища. Плічка та внутрішня частина вмістища разом із втулкою вкриті чорним поганою збереженості лаком. Глина світло-коричнева з домішкою дрібних блискіток.

Розміри: d — 10,0 см, h — 2,4 см, d втулки — 1,6 см, h втулки — 2,0 см.

Походження: Ольвія, 2011 р., Р-25. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 1443.

2. Фрагмент відкритого світильника із втулкою (рис. 1, 2). Збереглися широкий заокруглений ріжок, частина тулуба з трохи скошеними усередину плічками і конічна втулка. Ріжок закіптявлений. Плічка та внутрішня частина вмістища разом із втулкою вкриті чорним поганою збереженості блискучим лаком. Глина бежево-рожева з домішкою дрібних блискіток.

¹ Висловлюю подяку завідувачці Наукових фондів Інституту археології НАНУ Н.О. Сон і Національного історико-археологічного заповідника НАНУ «Ольвія» Т.М. Шевченко за сприяння в опрацюванні матеріалів з розкопок під керівництвом Л.М. Славіна, а також В.В. Крапівиній та А.В. Буйських за дозвіл опублікувати світильники, що походять з розкопок Ольвії (ділянка Р-25) останніх років.

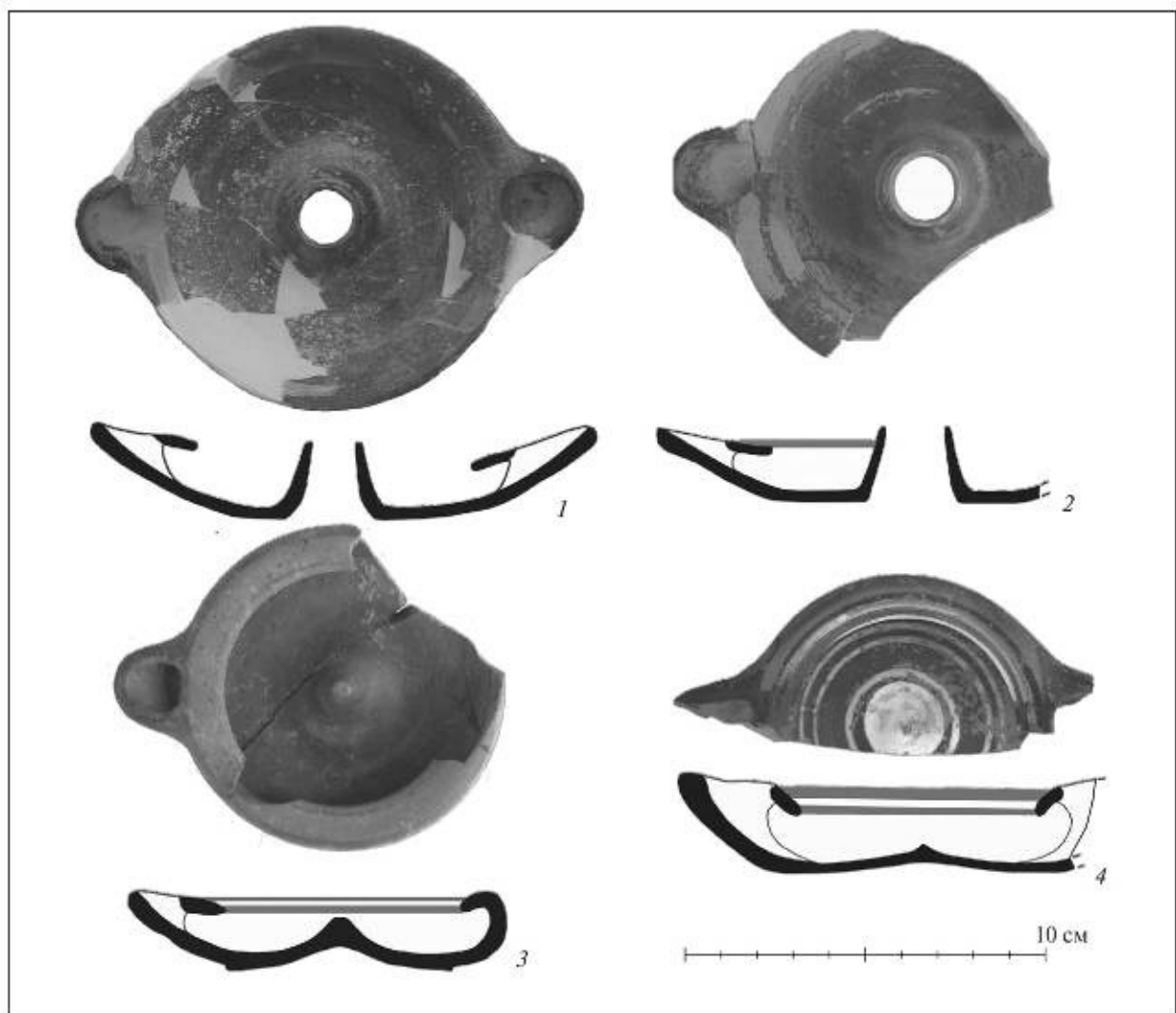

Рис. 1. Ольвія. Світильники VI ст. до н. е.

Розміри: d — 10,0 см, h — 1,8 см, d втулки — 1,6 см, h втулки — 1,8 см.

Походження: Ольвія, 1954 р. Наукові фонди ІА НАНУ. інв. № 2926.

3. Світильник одноріжковий відкритий (рис. 1, 3). Ріжок округлої форми з круглим отвором, дещо піднятий догори. Плічка широка, трохи опущена до центру вмістилища. В центрі заокруглений конічний виступ. Поверхня добре залощена, ріжок і денце вкриті червоним лаком. Навколо отвору для гнота лак має коричневий колір. Дві смуги червоного лаку на плічках. Глина померанчево-рожева зі значною домішкою дуже дрібних блискіток.

Розміри: d — 9,0 см, h — 2,3 см, h виступу — 1,5 см.

Походження: Ольвія, 1959 р. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 2516.

4. Фрагмент дворіжкового відкритого світильника (рис. 1, 4). Ріжки збереглися частково,

трохи підняті догори, закіптявлені. Плічка дуже загнуті до центру вмістилища. В центрі денця невеликий конічний виступ. Фрагменти ріжків, плічка та денця вкриті темно-коричневим лаком, плічка — також двома смугами білої фарби та смугою коричневого лаку. Конічний виступ у центрі вкритий білою фарбою, три кільця такої ж фарби на денці. Глина світло-померанчева.

Розміри: d — 9,0 см, h — 2,7 см, h виступу — 0,8 см.

Походження: Ольвія, 1951 р. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 2929.

5. Світильник одноріжковий відкритий (рис. 2, 1). Борти плічок дещо підняті догори. Частина навколо ріжка закіптявлена. В центрі вмістилища низький конічний виступ, вкритий червоно-коричневим лаком. На плічках смуги такого само лаку. Глина бежева.

Розміри: d — 8,0 см, h — 2,4 см, h виступу — 1,5 см.

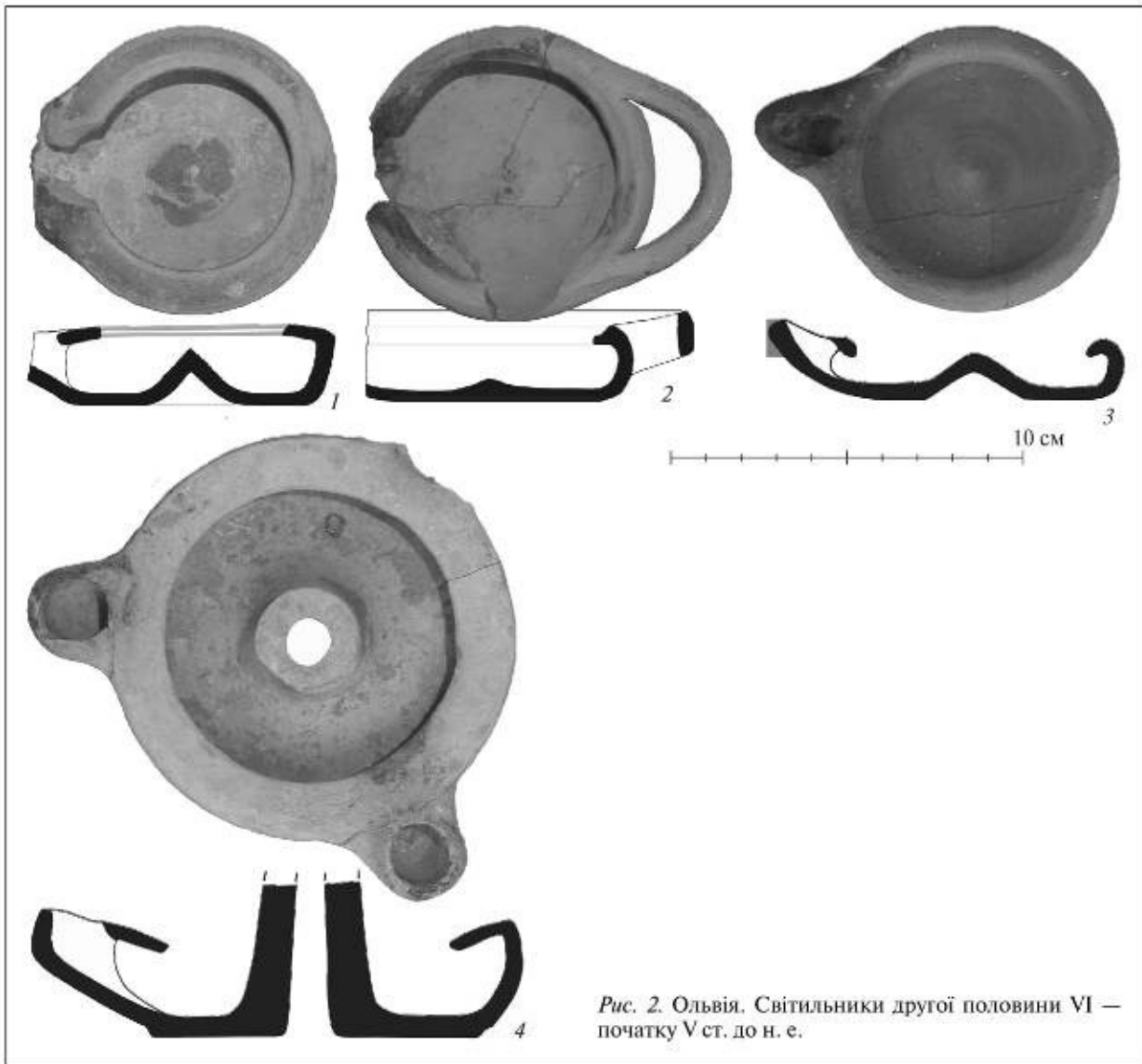

Рис. 2. Ольвія. Світильники другої половини VI — початку V ст. до н. е.

Походження: Ольвія, 1951 р. Наукові фонди ІА НАНУ, інв. № 3772.

6. Світильник одноріжковий відкритий з ручкою (рис. 2, 2). Плічка невеликі, спрямовані до середини, закіптявлені, особливо біля ріжка. Денце плоске з маленьким конічним виступом у центрі. Ручка дугаста, дещо піднята, зі слідами червоно-коричневого лаку. Глина бежево-рожева.

Розміри: d — 8,0 см, h — 2,4 см, h виступу — 0,7 см, h ручки — 2,6 см.

Походження: Ольвія, 1959 р. Наукові фонди ІА НАНУ, інв. № 1209.

7. Світильник одноріжковий відкритий (рис. 2, 3). Ріжок округло-конічний з овальним отвором для гнота, закіптявлений, дещо піднятий догори. На ріжку з переходом на плічка простежуються сліди темного покриття. Пліч-

ка невеликі, плавно загнуті до середини. В центрі денця конічний виступ. Глина коричнева з домішкою вапняку.

Розміри: d — 8,0 см, h — 2,2 см, h виступу — 1,7 см.

Походження: Ольвія, 2011 р., Р-25. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 1434.

8. Світильник триріжковий відкритий з високою втулкою (рис. 2, 4). Один ріжок обламаний, як і верхівка втулки, що унеможливило визначення її висоти. Обидва вілілі ріжки дещо підняті догори, отвори для гнота чіткої круглої форми. Навколо ріжків сліди кіптяви. Денце та стінки втулки доволі товсті. Плічка широкі, скісно загнуті до середини. Глина бежево-рожева.

Розміри: d — 9,0 см, h — 3,5 см, d втулки — 2,6 см, h втулки — 4,5 см.

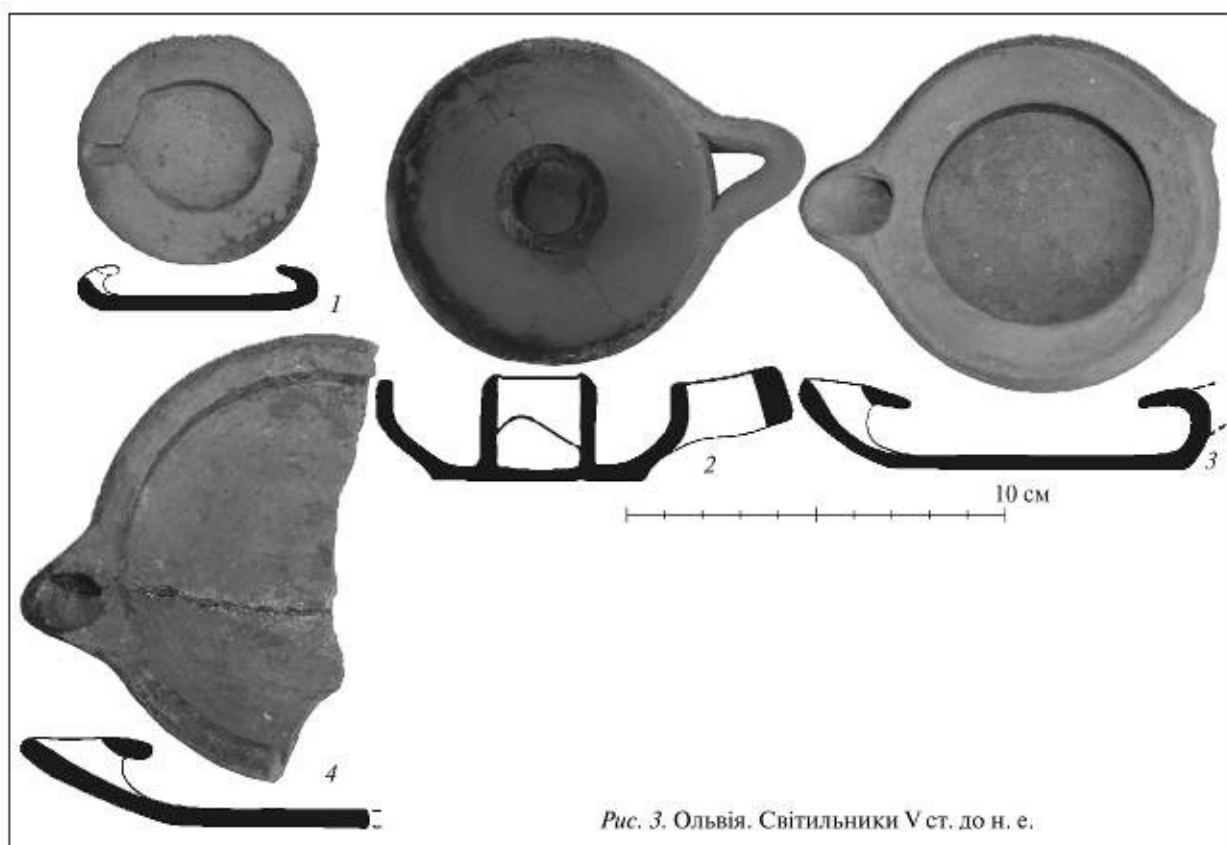

Рис. 3. Ольвія. Світильники V ст. до н. е.

Походження: Ольвія, 1963 р. Наукові фонди ІА НАНУ, інв. № 1714.

9. Світильник відкритий одноріжковий (рис. 3, 1) – круглий, невисокий, без виступу для ріжка. Ріжок овальний, видовжений, без перетинки зверху. Плічка виражені слабко й дещо підняті догори, зі слідами кіптяви. Внутрішній діаметр має дуже нерівні краї. Денце вмістилища плоске. Глина світло-сіра.

Розміри: d – 6,3 см, h – 1,2 см.

Походження: Ольвія, 1969 р. Наукові фонди ІА НАНУ, інв. № 1273.

10. Світильник відкритий з високою втулкою-ріжком у центрі (рис. 3, 2). Плічка невиражені, закіптявлені майже по всьому периметру, крім місця розташування ручки. Ручка трикутна, дещо піднята догори. Втулка циліндрична, відкрита зверху, із наскрізними отворами у стіночках, зробленими по сирій глині. Це та сліди кіптяви дозволяють припустити, що вона використовувалась і як ріжок, де містився гніт. Глина померанчева з домішкою вапняку.

Розміри: d – 8,5 см, h – 2,5 см, d втулки – 3,0 см, h втулки – 2,7 см, h ручки – 3,0 см.

Походження: Ольвія, 2011 р., Р-25. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 1751.

11. Світильник відкритий одноріжковий з ручкою (рис. 3, 3). Ручка відбита, помітні лише її сліди біля основи світильника. Плічка широкі, трохи нахилені до середини. Ріжок округлий, з овальним отвором для гнота. Денце плоске. Глина світло-сіра, поверхня залощена.

Розміри: d – 6,0 см, h – 2,4 см.

Походження: Ольвія, 1966 р. Наукові фонди ІА НАНУ, інв. № 855.

12. Фрагмент невисокого світильника відкритого одноріжкового (рис. 3, 4). Плічка вузькі, трішки нахилені до центра вмістилища. Ріжок загострений, з овальним отвором для гнота. Ріжок та плічка біля нього закіптявлені. Денце плоске. Глина сіра.

Розміри: d – 11 см, h – 2,1 см.

Походження: Ольвія, 1959 р. Наукові фонди ІА НАНУ, інв. № 434.

14. Ручка-петля від відкритого світильника (рис. 4, 1) з порожниною всередині. Петля овальна. Поверхня завапнована. На ній простежуються сліди смуг темного покриття. Глина світло-сіра.

Розміри: h – 7,3 см.

Походження: Ольвія, 1946 р. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 840.

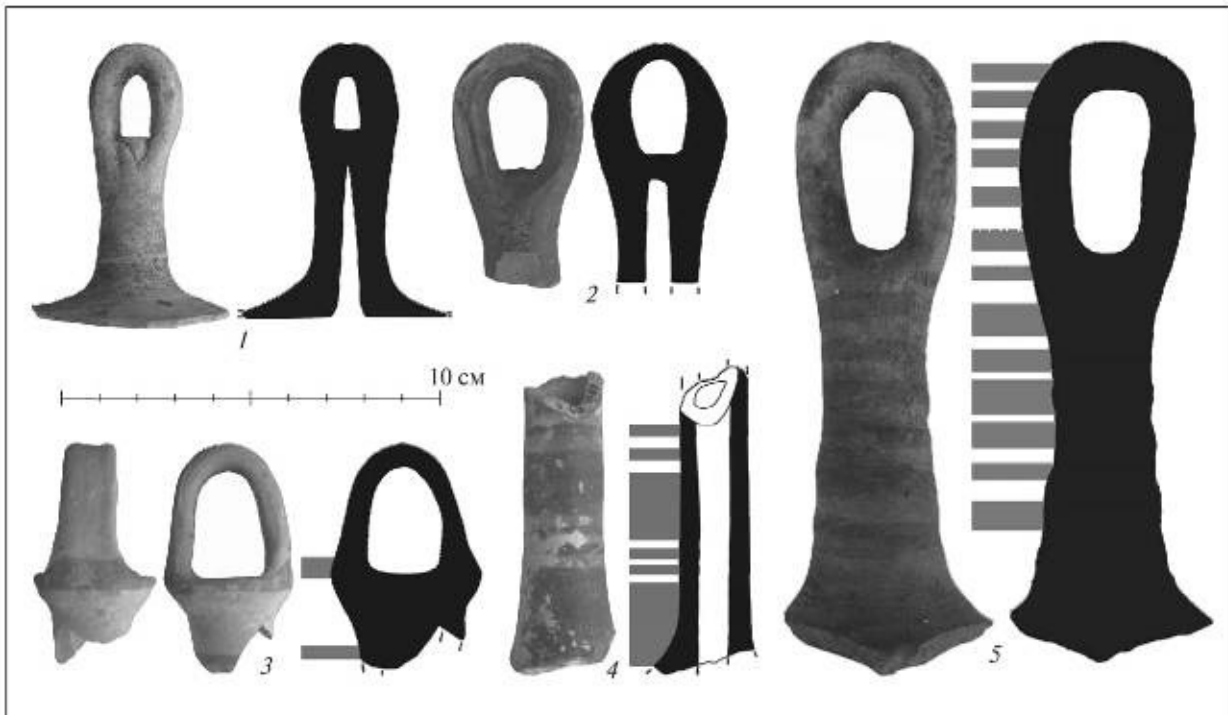

Рис. 4. Ольвія. Ручки-петлі від світильників V ст. до н. е.

15. Фрагмент ручки-петлі відкритого світильника (рис. 4, 2) з порожниною всередині. Петля округла. Поверхня суцільно вкрита чорним лаком. Глина сіра з дрібною домішкою вапняку.

Розміри: h — 6,5 см.

Походження: Ольвія, 1962 р. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 3363.

16. Фрагмент ручки-петлі відкритого світильника (рис. 4, 3). Петля широка, овальна. Поверхня зі слідами вапняку, залощена, з двома смугами червоної фарби. Глина світло-померанчева.

Розміри: h — 6,3 см.

Походження: Ольвія, 1967 р. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 1524.

17. Фрагмент ручки відкритого світильника (рис. 4, 4). Петля відламана. Поверхня зі слідами вапняку, залощена, вкрита широкими й вузькими смугами червоного лаку. Глина померанчево-рожева.

Розміри: h — 7,2 см.

Походження: Ольвія, 1960 р. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 2162.

18. Ручка-петля від відкритого світильника (рис. 4, 5) без порожнини всередині. Петля овальна. Середина нерівна, горбкувата. Петля суцільно вкрита смугами червоно-коричневої лакоподібної фарби. Глина померанчева.

Розміри: h — 16,5 см.

Походження: Ольвія, 2008 р., Р-25. Фонди НІАЗ «Ольвія», інв. № 381.

Узагальнення до каталогу

Розглянуті ранні світильники Ольвії представлені чорнолаковими екземплярами, червоно- та сіроглиняними.

Світильники, вкриті чорним лаком, виготовляли в VI—IV ст. до н. е. в різних центрах Східного Середземномор'я, зокрема в Афінах. Це дуже відкриті посудини, зазвичай одно- чи дворіжкові, лаком вкриті денця, плічка та ріжки. Іноді лак нанесено смугами на плічках та денці. Їм прикметна домішка дрібних блискіток у глині, характерна для середземноморських гончарних центрів (Журавлев 2007, с. 31). Цей тип світильників представлений у нашому каталозі позиціями 1—3 (рис. 1, 1—3). Перші два близькі до афінського типу Howland 19A, за Д.В. Журавльовим (Журавлев 2007, № 1—16), третій, червонолаковий, — до відкритих одноріжкових світильників з конічним виступом у центрі денця, представлених у каталозі Д.В. Журавльова (там само, № 23, 24).

В Ольвії також відомі світильники зі смугами білої фарби на денці та плічках (рис. 1, 4), теж представлені в указаному каталозі (там само, № 18—20).

Деякі зразки (рис. 2, 1—4) не мають слівів лакового покриття. Вони теж відкриті, з конусоподібним виступом в центрі вмістилища та мають різну кількість ріжків: від одно-

го до трьох. Колір глини варіює від бежевої та бежево-рожевої до коричневої з домішками вапняку. Поверхня незалощена. Ці світильники товстостінніші за попередній тип, і їх важко розглядати лише як середземноморські. Крім того, домішки в глині дозволяють припустити, що вони імітували довізні зразки. Але це припущення потребує подальших досліджень.

Відтак в нашій добірці найбільшу увагу привертають екземпляри 9 і 10. Припускаємо, що вони становлять місцеві ольвійські типи, оскільки близьких аналогій їм поки не знайдено. Вони виконані на гончарному крузі, але мають певні особливості, нехарактерні для світильників розглядуваного часу: один (рис. 3, 1) виготовлений дещо незграбно (нерівні краї) та не має вираженого ріжка; інший (рис. 3, 2) — фактично без плічок, а циліндрична втулка в центрі вмістилища відкрита зверху, що зазвичай характерно для таких виробів, однак має два наскрізні отвори у стіночках, зроблених по сирій глині, що розглядається нами як своєрідний ріжок з місцем для гнота.

Ранні сіролошені відкриті одноріжкові світильники, представлені тут (рис. 3, 3, 4), не мають аналогій серед знахідок з інших міст Північного Причорномор'я. Першими це відзначили В.В. Крапівіна та Н.О. Лейпунська, вказавши на наявність таких лише в Ольвії та на поселеннях її сільської округи (Крапівіна, Лейпунська 2009, fig. 4). З огляду на це, можна зробити припущення, що ці світильники були місцевою імі-

тацією довізних, які за формою та основними морфологічними складовими ідентичні їм.

Не менш важливими для дослідження місцевого виробництва світильників є й вертикальні ручки з петлею від них. Такі петлі — що сіролощені (рис. 4, 1, 2), що червоноглиняні (рис. 4, 3—5) — досі не трапилися в інших містах Північного Причорномор'я, зокрема й на території Боспора Кімерійського. Тож, на нашу думку, згадані світильники з ручками-петлями також є місцевими, ольвійськими, імітаціями довізних. Одноріжкові світильники з такою ручкою відомі, зокрема, в керамічній колекції архаїчної Смірни в північній Іонії (Akurgal 1983, Taf. 123). Це поки що єдина відома нам близька аналогія, що й дозволяє припускати імпорт таких виробів саме звідти, а також те, що світильники з вертикальною ручкою, завезені в Ольвію зі Смірни, дали поштовх для подальшого місцевого виробництва таких форм.

Таким чином, серед представлених у нашій добірці ранніх світильників з Ольвії, що датуються VI—V ст. до н. е., є імпорتنі чорно- та червонолакові зразки, які завозили сюди із різних центрів Східного Середземномор'я, переважно іонійських, а також місцеві, що імітували вироби різних античних центрів, і суто місцеві типи. Що стосується інших проблем, зокрема встановлення динаміки поширення певних типів світильників, то їх розв'язання стане можливим з опрацюванням усього масиву цих знахідок із Ольвії.

Брашинский И.Б. Греческий керамический импорт на Нижнем Дону в V—III вв. до н. э. — Л., 1980.

Вальдгауэр О.Ф. Античные глиняные светильники. — СПб., 1914.

Журавлев Д.В. К истории освещения на Боспоре в VI—V вв. до н. э. // Боспорский феномен: погребальные памятники и святилища. Мат-лы Междунар. науч. конф. — СПб., 2002. — Ч. 1. — С. 177—186.

Журавлев Д.В., Христановски Л. Светильники с острова Березань в собрании Государственного исторического музея (Москва) // Археология. — 2003. — № 3. — С. 15—21.

Журавлев Д.В. Светильники Пантикапея VI—V вв. до н. э. // V Боспорские чтения. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Этнические процессы. — Керчь, 2004. — С. 118—124.

Журавлев Д.В. Светильники из северо-восточного района Херсонеса: позднеархаическое, классическое и эллинистическое время // Херсонесский сборник. — 2005. — 14. — С. 129—140.

Журавлев Д.В. Светильники VI — первой половины III в. до н. э. — К., 2007 (Коллекция светильников. — Т. I).

Забелина В.С. Античные глиняные светильники из Пантикапея // Сообщения ГМИИ им. А.С. Пушкина. — 1992. — 10. — С. 298—328.

Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії V—IV ст. до н. е. — К., 1974.

Кутайсова В.А. Керкиптитида. — Симферополь, 1992.

Онайко Н.А. Архаический Торик. Античный город на северо-востоке Понта. — М., 1980.

Самойлова Т.Л. Тира в VI—I вв. до н. э. — К., 1988.

Akurgal E. Alt-Smyrna. Bd. I. Wohnschichten und Athenatempel. — Ankara, 1983.

Krapivina V., Lejpuskaja N. Grey Table Ware from Late Archaic — Early Classical Complexes of the Central Quarter of Olbia Pontica // Pontic Grey Wares. International Conference. Bucarest—Constantza, September 30th — October 3rd 2008. — 2009. — P. 67—76 (Pontica XLII. — Suppl. I).

Надійшла 30.10.2012

И.И. Шейко

РАННИЕ СВЕТИЛЬНИКИ ИЗ ОЛЬВИИ (VI—V вв. до н. э.)

Представлена выборка ранних светильников архаического и раннеклассического времени из Ольвии. Среди них есть привозные образцы — чернолаковые, краснолаковые и со следами белой краски, известные в разных центрах Восточного Причерноморья и Афинах, а также местные имитации последних — красноглиняные и серолощенные.

Отдельную категорию находок составляют фрагменты светильников, а именно вертикальные ручки-петли, представленные серолощенными и красноглиняными типами. Предполагается местное производство светильников с такими ручками, хотя они также имитировали образцы ионийских центров, в частности Смирны.

I.M. Sheiko

THE EARLY LAMPS FROM OLBIA (the 6th and the 5th c. BC)

A series of the early lamps of the Archaic and the Early Classical periods from Olbia is presented. There are imported lamps among them: black-glazed, red-glazed, and lamps with traces of white paint known in various centres of the eastern coast of Black Sea and in Athens, and also local imitations of the latter, red clay and grey polished.

A separate category of finds includes lamps fragments, namely vertical handles-loops represented by grey polished and red-clay types. The local production of lamps with such handles is presumed, though they also imitated examples from Ionian centres, for instance, from Smyrna.

С.С. Бессонова, Д.П. Недопако

СКІФСЬКИЙ ОДНОЛЕЗОВИЙ МЕЧ З ОКОЛИЦЬ МОТРОНИНСЬКОГО ГОРОДИЩА

Публікується рідкісний екземпляр однолезового меча V ст. до н. е.

К л ю ч о в і с л о в а: Правобережна Україна, ранній залізний вік, скіфи, меч.

Навесні 2010 р. на околиці Мотронинського городища скіфського часу (Потясминня) мешканець м. Кам'янка Черкаської обл. знайшов (за допомогою металошукача) залізний меч, який згодом потрапив до експозиції Кам'янського історичного музею (інв. № 6935 «о»). Місце знахідки оглянув завідувач музею Ю.Ю. Ляшко. Це один із пагорбів у лісі, приблизно за 1,5 км на південь від городища. Поблизу пролягають дороги на Грушківку та Кам'янку, які, зважаючи на топографію місцевості та розміщення курганних могильників, існували ще в скіфські часи.

Меч знайдений на глибині 0,3 м у лісовому суглинку. Культурний шар тут не простежується. Вірогідно, меч був загублений під час воєнної сутички на підступах до городища. За повідомленням Ю.Ю. Ляшка, останніми роками місцеві мешканці знайшли ще три мечі скіф-

ського часу неподалік городища — біля до-ріг, що тягнуться від його валів на захід (у бік с. Жаботин), на північ (до с. Лубенці), а також на південь. Ще один кинджал VII—VI ст. до н. е. знайдений 2009 р. поряд південного в'їзду на городище (Ляшко 2010).

Знахідка 2010 р. становить особливий інтерес, оскільки подібні екземпляри однолезової клинкової зброї поки що невідомі ані на території Скіфії, ані поза її межами. Це короткий меч¹ з брускоподібним навершям і метеликоподібним

¹ А.І. Мелюкова клинкову зброю завдовжки 17—30 см віднесла до кинджалів, а 50—70 см — до мечів (Мелюкова 1964, с. 46). Інші автори зброю до 45 см (Граков 1971, с. 92) або до 50 см (Горелик 1993, с. 15) називають кинджалом-акинаком. Ю.Г. Кокорина розрізняє кинджали (до 24 см) і акинаки (24—48 см), мечі (до 72 см) і довгі мечі (понад 72 см) (Кокорина 2008, с. 77). Відтак, мотронинську знахідку за довжиною можна вважати акинаком, але увігну-та форма клинка не дуже відповідає цій назві.

© С.С. БЕССОНОВА, Д.П. НЕДОПАКО, 2013